

*аспірант О.М.Чобітько, старший науковий спробітник
Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника,
Науковий керівник: проф., д. арх Івашко Ю. В.
кафедра Основ архітектури та архітектурного проектування
Київський національний університет будівництва і архітектури*

ІСТОРІЯ І ДОСЛІДЖЕННЯ ДЗВІНИЦІ НА БЛИЖНІХ ПЕЧЕРАХ (КОВНІРОВСЬКОЇ)

Анотація

В статті описується історія, архітектура, будівельні матеріали та конструкції дзвіниці на Ближніх печерах. Визначене значення пам'ятки в спадщині українського козацького бароко.

Ключові слова: бароко, Україна, дзвіниця на Ближніх печерах.

Актуальність дослідження пам'яток бароко на території Києво-Печерської Лаври пояснюється необхідністю їх дослідження і збереження, адже економічна криза негативно позначилася на стані реставраційної галузі. Внаслідок складної гідрогеології Печерського пагорба пам'ятки, розташовані на території Лаври, потребують особливої уваги.

Унікальність ансамблю Верхньої і Нижньої Лаври пояснюється тим, що він об'єднує багато одностильових об'єктів високого архітектурно-мистецького рівня, а саме пам'яток доби козацького бароко в Україні.

Метою публікації є висвітлення в комплексному вигляді і донесення до широкого загалу маловідомої інформації про видатну пам'ятку доби пізнього бароко – дзвіниці на Ближніх печерах (т.зв. Ковніровської). Незважаючи на широку відомість пам'ятки, в більшості видань не наведено детально історію дзвіниці та спеціалізовану інформацію про її матеріали та конструкції.

Дзвіниця на Ближніх печерах, збудована Степаном Ковніром на етапі пізнього бароко, є пам'яткою національного значення. Вона розташована в північно-східній частині території Нижньої Лаври, на схилах Ближньопечерного саду, і являє собою композиційний центр та, разом із Хрестовоздвиженською церквою, виконує роль доміанти в межах території Ближніх печер. З північного та південного боків до дзвіниці примикає галерея до Ближніх печер. Територія навколо дзвіниці є складовою частиною території Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника

Історія ділянки сягає князівських часів. Ця місцевість є найдавнішою територією монастиря, де християнські монахи заснували одну з систем штучних підземних ходів ще у X ст. Пізніше тут з'явилися надземні будови. Спочатку це

були невеликі дерев'яні будівлі, які неодноразово руйнувалися протягом століть. Останні дерев'яні споруди – каплиці, звонниця тощо були розібрані як аварійні ще у XVII ст.

Перша дзвіниця на Ближніх печерах з'явилася між 1638 та 1651 роками і являла собою невелику двохярусну дерев'яну споруду, завершену чотирикутним наметом. В нижньому ярусі був вихід з критої галереї для проходу прочан на територію печер. Спорудження кам'яної дзвіниці на Ближніх печерах відноситься до часів найбільш інтенсивного будівництва на території монастиря – 3-ї чверті XVIII століть: її зведено протягом 1759-1762 років.

Будівництво кам'яної монументальної дзвіниці на Ближніх печерах в надзвичайно незручному місці – на дніпровому схилі безпосередньо понад печерами – могло здійснитися, мабуть, лише після досить значних інженерних робіт з укріплення лаврських схилів під керівництвом інженера Дебоскета в 1749-1751 рр. Місце побудови дзвіниці було обрано з урахуванням розташування в узгір'ї підземних ходів – у 60 метрах на південний захід від Хрестовоздвиженської церкви. Ще з середини 1750-х років адміністрація Києво-Печерської Лаври почала листування з Москвою з приводу виготовлення “на Ближнюю пещеру” дзвонів, які відливав “з свого матеріалу (...) московский цеховой альдерман Константин Михайлов сын Слизов”. Будівництво було розпочато 1759 р., будівельний матеріал – цегла та вапно – доставлялися з лаврських заводів, розташованих під Києвом, а у випадку їхньої нестачі – купувалися на державних “казенних заводах”. Алебастр для ліпних прикрас привозився із Свенська, а залізо – з Брянська. За документами на травень 1760 р. дзвіниця характеризувалася як „новоначавшаяся строитись”.

Участь Росії в семирічній війні (1756-1763 рр.) вимагала значних коштів і відповідно гальмувала будівництво дзвіниці. Мабуть, лише в жовтні 1762 року, коли було отримано бляху “на покрытие состоенной приближней пещере колокольне”, будівлю було начорно закінчено. Окремі ж роботи затяглися ще на довгі десятиліття: так, золочення глави та “изделка на осми блятах на туж колокольню святителей и преподобних” виконувалися лише в 1786 р. У цих роботах брали участь 7 іконописців.

Певні прорахунки у будівництві, мабуть, мали місце: так, в 1771 році впав і розбився один із дзвонів, а 1774 року впав інший, після чого було подано рапорт доглядача Ближніх печер митрополиту про необхідність його укріплення.

Дзвіниця в стилі бароко цегляна – потинькована двохярусна квадратна в плані (10,5 x 10,5 м), увінчана триярусним верхом. Крізь нижній ярус, перекритий склепіннями, проходить галерея на Ближні печери.

Верхній ярус дзвіниці декоровано напівколонами коринфського ордера, розміщеними з боків арочних отворів. В нішах ліхтариків вміщено живописні зображення святих.

Протягом існування дзвіниці на ній було проведено цілий ряд ремонтно-реставраційних робіт. В березні 1792 р. доглядач печер докладав про необхідність фарбування даху дзвіниці „к чему – мастера нанять”. Слід відзначити, що система дерев’яних конструкцій вимагала постійного нагляду та ремонту. Так, весною 1817 р. дубові колоди, що прогнили, було замінено майстром Т.Коротичем.

Збереглися дані про ремонт покрівлі в наступні роки. У вересні 1852 р. “кровельных и красильных дел мастер киевский мещанин Лазарь Сеницин покрасил лаврскою масляною краскою зеленою медянкою на Ближнепещерной колокольни Большой купол покрытый листовым железом и на карнизах вокруг оной колокольни железные приполки (...)”.

Влітку 1853 р. “внизу при фундаменте на место выпавших и сопревших кирпичей” було покладено нові, стіни дзвіниці перетерті, оштукатурені й побілені. Весною 1872 р. за розпорядженням митрополита Арсенія куполи Хрестовоздвиженської церкви та дзвіниці було пофарбовано – “вместо выгоревшей покраски на масле (...) краской голубого цвета для однообразия с храмом и колокольнею дальних пещер с наложением золотых звезд на этих куполах”. Фарбування куполів виконували київський міщанин Г.Дудкевич та послушник Києво-Печерської лаври Г.Степанов. Втім, вже 1877 р., як повідомляється в “Различной описи церквей на Ближних пещерах”, дах та купол дзвіниці знову мали зелений колір.

Влітку 1882 р. проводився найзначніший з усіх відомих дореволюційних ремонтів дзвіниці – “капитальный”, як позначено в описі. Для його проведення митрополитом було створено спеціальний “будівельний комітет”, до складу якого разом із представниками вищого духовенства зокрема входив і лаврський архітектор, інженер-капітан Середа, яким було складено кошторис ремонтних робіт. За вимогою митрополита роботи мали проводитися “тщательно и точно как оные производились при недавнем обновлении лаврской колокольни и Великой церкви”.

28 жовтня 1883 р в доповіді про закінчення ремонтних робіт будівельним комітетом повідомлялося про проведені роботи, серед яких був ремонт дерев’яних конструкцій даху і бані із заміною гнилих крокв та лат, заміна проржавілих листів бляхи на нові, влаштування нових водостічних жолобів та труб, фарбування даху, оновлення іконопису на куполі та главі, перетертя та тинькування стін, відновлення по складним шаблонам алебастрових прикрас, перестилання підлоги на другому ярусі тощо.

Вочевидь, під час ремонту 1883 р. не відновлювалася позолота на бані, оскільки 1894 р. в огляді відзначалося, що “позолота (...) совершенно почернела и имеет неприятный вид”. Також знову було відзначено, що прогнилі дерев’яні конструкції купола перебувають в аварійному стані. Тоді ж лаврський архітектор

Є.Єрмаков висунув пропозицію повної реконструкції завершення дзвіниці – добудови ще одного цегляного ярусу, мотивуючи це тим, що “громоздкий купол” дзвіниці за роки існування вже неодноразово ремонтувався і став “непригодным к дальнейшей подобной починке” і що нове завершення споруди “будет благовидне (...) для церковного здания, стоящего в таком низком месте”. Втім, весною 1896 р. київським єпархіальним архітектором В.Ніколаєвим проводився ремонт куполу без викривлення його первісних форм.

Але питання певної зміни форм дзвіниці певний час продовжувало розглядатися. 4 липня 1904 р. було направлено запит до церковно-археологічного товариства “не встретятся ли с археологической точки зрения препятствия к производству предположенной... каменной надстройки”. Відповідь товариства не збереглася, але, виходячи з того, що до його складу входили й видатні вчені та мистецтвознавці того часу, вони не могли не бачити в дзвіниці на Дальніх печерах цінної архітектурної та історичної пам’ятки й відповідь мала бути негативною.

У вересні 1911 р. на дзвіниці на Дальніх печерах було знову позолочено малі глави бані. В наступний період споруда не зазнавала значних змін і до нашого часу зберігає свій первісний вигляд.

У 1979-1981 рр. дзвіниця була відреставрована (архітектор Т.Ломакін, інженер М.Бордзиловська, мистецтвознавець М.Дегтярьов, керівник – архітектор В.Корнєєва).

Конструкція будівлі – це монолітне цегляне мурування. На жаль, інформація про стан і мурування фундаментів відсутня. Стіни I-го і II-го ярусів змуровані з жовтої і червоної цегли на вапняному розчині, отиньковані та побілені. Система мурування хрестова. Перемички над прорізами в стінах II-го ярусу аркові, в перемичках спостерігаються волосяні тріщини. Перекриття цегляні, склепіння I-го ярусу, що продовжують галерею, а також склепіння приміщень в західній і східній частині дзвіниці знаходяться в задовільному стані. Дерев’яні конструкції переkritтя між I-м і II-му ярусами виконані з дерева – дубові балки з настилом із дубових дощок. Дзвіниця завершується напівсферичною банею, на вершині якої розміщено глухий ліхтарик. Система кружал бані і декоративних маківок виготовлені з дерева. В процесі реставраційних робіт 1979-1980 років елементи конструкцій, що втратили свою конструктивну міцність, були замінені новими, виконаними за зразком і перерізам первісних. Старе мідне покриття замінене новим покриттям з листової міді, після чого покрівля бані була пофарбована окисом хрому, а покриття маківок – позолочене сусальним золотом.

Висновки

Дзвіниця на Ближніх печерах є невід'ємною і важливою частиною архітектурного ансамблю Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника.

Пам'ятка зберегла свою форму та матеріально-технічну структуру, відповідає критерію автентичності, відповідає таким основним критеріям:

- справила значний вплив на розвиток культури, мистецтва України;
- безпосередньо пов'язана з історичними подіями, віруваннями, життям і діяльністю видатних людей;
- є витвором зниклого мистецького стилю бароко;
- є етапним твором видатного лаврського будівничого С.Ковніра;

Дзвіниця на Ближніх печерах в розпланувально-просторовому і стильовому рішенні є унікальним зразком монастирської архітектури доби бароко;

Враховуючи автентичність загального об'єму пам'ятки, її планувальної структури, наявність об'єктів мистецтва, предметом охорони пам'ятки є її розпланувально-просторова композиція, архітектурна форма, конструкції, матеріально-технічна структура, живопис.

Література

1. *Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. Кудрицького А.В. – К. : «УРЕ» ім. М.П. Бажана, 1992. – 1024 с.*
2. *Тимофієнко В.І. Зодчі України кінцяXVIII- початку XX столть: Біографічний довідник. – К.:НДІТІАМ, 1999. – 477 с.*
3. *Чепелик В.В. Український архітектурний модерн / Упорядник З.В. Мойсеєнко-Чепелик. – К. : КНУБА, 2000. – 378 с.*
4. *Ясевич В.Е. Архитектура Украины на рубеже XIX – XX веков / В.Е. Ясевич. – К. : Будівельник, 1988. – 184 с.*
5. *Интернет ресурс <http://an-3.livejournal.com/271678.html>*
6. *Интернет ресурс <https://uk.wikipedia.org/wiki/>*
7. *Интернет ресурс <http://www.panoramio.com/user/3808393/tags/Полтава>*

Аннотация

В статье описывается история, архитектура, строительные материалы и конструкции колокольни на Дальних пещерах. Определено значение памятника в наследии украинского казацкого барокко.

Ключевые слова: барокко, Украина, колокольня на Дальних пещерах.

Annotation

In the article was described the history, the architecture, building materials and constructions of the Bell tower at the Far Caves. Was determined the significance of the monument in a heritage of Ukrainian kossak's Baroque style.

Key words: Baroque style, Ukraine, the Bell tower at the Far Caves.

Західний фасад